

AZƏRBAYCANDA MƏKTƏB KİTABXANALARININ İNKİŞAF TARİXİNDƏN

Yusif Qazıyev
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: kitabxana, kitabxanaçı, beşillik, qərar, sinifdən xaric, mütaliə.

Ключевые слова: библиотека, библиотекарь, пятилетка, решение, внеклассное, чтение.

Key words: library, librarian, five-year term, resolution, outofclass, reading.

Ötən əsrin 20-ci illərində kitabxanalar özünün yeni mərhələsinə daxil oldu. 1929-1933 və 1934-1938 illər məktəb kitabxanalarının məhsuldar dövrü kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu illərdə Azərbaycanda məktəb kitabxanaları dövlət planı və büdcəsi əsasında sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu dövrdə kifayət qədər bədii uşaq ədəbiyyatı və dərsliklər nəşr edildi. Təkcə 1929-cu ildə I və II dərəcəli məktəblər üçün Azərbaycan tərkibindən 50 adda 534000 nüsxə, 1930-cu ilin 9 ayında isə 49 adda 693000 nüsxə dərslik çap edilmişdir.

Bu dövrdə məktəb kitabxanalarına qarşısında aşağıdakı vəzifələr dururdu: mütaliə vasitəsilə dərslərdə alınan bilikləri genişləndirmək; şagirdlərdə əməyə məhəbbət oyatmaq normaları tərbiyə etmək, eyni zamanda kitab üzərində müstəqil işləmək bacarıqlarını, şagirdlərin fərdi istedad və qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, onları ictimai həyata hazırlamaq və s.

1929-cu ildə "Kitabxana işini yaxşılaşdırmaq haqqında"kı qərarla kütləvi kitabxanaların uşaqlara necə xidmət etmələri müəyyənləşdirilirdi. Qərarla 1929-1930-cu illərdə kitabxanaların nəzdində olan uşaq şöbələri şəbəkəsinin ən azı 50 faiz artırılması nəzərdə tutulurdu.

Kitabxanaçılar öz iş üsullarını yaxşı-

laşdırır, təkmilləşdirir və yeni iş üsulları yaradırdı. Mütaliənin səmərəli olması üçün məktəb kitabxanasında da müəyyən işlər aparılırdı.

Bu qərarlarda ədəbiyyat dərslərinin mövqeyini yüksəltmək üçün mühüm vəzifələr irəli sürülürdü. Bu vəzifələrin yalnız dərslərin keçirilməsi ilə kifayət qədər ödənilmədiyi göstərilirdi. Ona görə də ədəbiyyat dərsləri üzrə sinifdən xaric mütaliənin təşkili barədə mətbuatda məqalələr dərc edilirdi. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olmuş F.Qasımlı "Məktəbdən xaric bədii qiraət haqqında" məqaləsində sinifdən xaric mütaliənin əhəmiyyəti ilə bağlı qeyd edirdi ki, sinifdən xaric bədii əsərlərin şagirdlər tərəfindən mütaliəsi bir tərəfdən onların ədəbiyyatdan məlumatlarını genişləndirir, onlarda bədii zövq və bədii tərbiyəni yüksəldirsə, digər tərəfdən..... məktəbdən xaric mütaliənin siyasi əhəmiyyəti də vardır.

Müəllif məqalədə sinifdən xaric mütaliənin müəllimin ümumi iş planına daxil olmasını irəli sürürdü. O, oxucuların mütaliə gündəliyinin olmasını, kitabxanaların şagirdlərin bu işə cəlb olunmasını məsləhət verir. Qeyd edir ki, şagirdlərin nə kimi əsərlər alıb oxumasına, əsərin hansı cəhətinə daha çox fikir verdiyinə diqqət yetirmək lazımdır. O dövrdə sinifdən xaric mütaliənin

əhəmiyyətini göstərmək və onun təşkili məsələlərini işıqlandırmaqda bu məqalənin çox böyük rolu və əhəmiyyəti olmuşdur. Çox gözəl niyyətlə yazılmış bu fikirlər 1940-cı ildə müəllif tərəfindən “Ədəbiyyatın metodikası” kitabında qismən inkişaf etdirilmişdir. Ədəbiyyatın tədrisi metodikasının işlənməsi ilə əlaqədar olaraq nəşr edilən vəsaitlərdə sinifdən xaric işlərə, o cümlədən mütaliənin təşkili metodikasına da xüsusi yer verilirdi. Bu məsələ proqramlarda da ildən-ilə xeyli yer tuturdu. Bir sözlə, bu məqalənin o vaxt sinifdən xaric mütaliənin metod və üsullarının formalaşmasında böyük əhəmiyyəti və rolu olmuşdur.

1 yanvar 1935-ci il məlumatına əsasən Azərbaycanda 625 kitabxana olmuşdur. Bunlardan 278-i kütləvi, 212-i məktəb və uşaq (bunlardan 42-i Bakıda), 135-i elmi-kütləvi kitabxana idi. Bütün kitabxanaların kitab fondu 4.541.211 nüsxə idi. 3.173 ibtidai, yeddiillik və orta məktəbdə 488493 şagird olmuşdur. Mövcud kitabxanalar isə lazımi səviyyədə deyildi.

1935-ci il ərzində Azərbaycanın rayonlarında 20 yeni kitabxana yaradılmışdır. 1936-cı ildə isə rayonlarda daha 87 məktəb kitabxanası təşkil edildi.

Azərbaycan SSR XMK şagirdlərin mütaliəsinə ciddi rəhbərlik məqsədi ilə 1935-ci ildə məktəb kitabxanaları üçün 18 maddədən ibarət təlimat hazırlayıb maarif müəssisələrinə göndərirdi.

Təlimatda kitabxananın xidmət və metodiki işinin məzmunu göstərilirdi. Xidmət işləri: kitab dövriyyəsi, kitabların mühafizə və istifadə qaydaları, kitabxana texnikasının qoyuluşu haqqında təlimatlar və mütaliə üçün tövsiyə siyahıları geniş məzmunla izah edilirdi.

Qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdu ki, məktəblilərin uşaq yaşlarından kütləvi kitabxanalarından istifadə etməyi bacarmalı, müəllimlər, uşaq və məktəb kitabxanaları

işçiləri isə uşaqları həmin kitabxanaların işi ilə tanış etməli; oraya vaxtaşırı ekskursiyalar təşkil etməli, habelə əlaqəli şəkildə işləməyi ön plana çəkməlidirlər, kitabxana hesabatının statistik blanklarında uşaq ədəbiyyatının miqdarını əksətdirən xüsusi qrafaların olmasını tələb edirdi; o, uşaq kitabxanalarını metodik mərkəz hesab edirdi.

Məktəb kitabxanalarının kitab fondunun zənginləşməsində ictimaiyyətin köməyini irəli sürmüşdür.

Artıq yeni uşaq ədəbiyyatının yaranması genişlənirdi və məktəb kitabxanalarının kitab fondu daha da zənginləşirdi. 1936-cı ilin aprelində Bakıda uşaq bədii ədəbiyyatının sərgisi təşkil edildi. Sərgidə 70 tərcümə kitabı, 15 dənə Azərbaycan yazıçı və şairlərinin yazdığı yeni əsərlər nümayiş etdirilirdi. Bu rəqəmlər az vaxt içərisində əldə edilmişdir. Belə ki, işin hazırlığı barədə qərar həmin ilin 13 yanvarında verilmişdir.

Lakin hələ də məktəb kitabxanalarının kitab fondu və kitabxana xidməti qənaətləndirici deyildir. Məktəb kitabxanalarının kitab fondunu artırmaq və uşaqlara kitab xidmətinin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə “Məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin genişləndirilməsi və onlar üçün ədəbiyyat nəşri haqqında” qərar qəbul edilmişdi. Bu qərara əsasən bütün ibtidai, natamam orta və orta məktəblərdə kitabxanaların açılması üçün 2 milyon manat məbləğində pul buraxılmışdır.

Bu qərara uyğun olaraq Az.SSR Xalq Komissarlar Soveti 1937-ci il 17 may tarixli “Məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin genişləndirilməsi və onlar üçün ədəbiyyat nəşri haqqında” yenidən 3177 sayılı qərar qəbul etdi. 13 maddədən ibarət olan bu qərarla əlaqədar təşkilatlara və idarələrə müvafiq tapşırıqlar verilirdi.

Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin bu qərarı Bakı Xalq Maarif Şöbəsi tərəfindən Bakıda maarif işçiləri evində

çağırılan müəllimlərlə kitabxana işçilərinin geniş müşavirəsində, həmçinin şəhər və rayonlarda müzakirə edilmiş və məktəb kitabxanalarının işinin yaxşılaşdırılması üçün konkret tədbirlər qəbul edilmişdir.

Yeri gəlmişkən, bütün bu tədbirlər sayəsində artıq 1938-ci ilin yanvarın birinə kimi respublikada kütləvi və məktəb kitabxanalarının sayı 1.098-ə çatdırılmışdır. 1939-cu ilin yanvarından 3.228-ə çatdı.

Həmin qərardan bir neçə ay sonra Azərbaycan SSR Xalq Komissarlar Soveti işin icrasını yoxladı. Yoxlamadan aydın oldu ki, bir çox idarə və müəssisələr, o cümlədən Azərbaycan SSR XMK də qərarı lazımınca yerinə yetirmə-mişlər. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti 1937-ci ilin noyabrında yenidən “Məktəb kitabxanalarının təşkilinə dair tədbirlər və onlar üçün ədəbiyyat nəşri haqqında” adlı qərar verdi. Qərarla işin pis təşkilindən və ona lazımınca yanaşılmamasından, Azərnəşr və Azərbaycan SSR XMK-nın pis işindən danışılırdı.

Bu qərar uşaq kitabxanaları ilə məktəb kitabxanaları, uşaq kitabxana işçilərilə müəllim arasında sıx əlaqə yaradılmasına, məktəb kitabxanaları üzərində rəhbərliyin artmasına və onlara metodik yardımın genişlənməsinə, məktəb kitabxanalarının maddi cəhətdən möhkəmlənməsinə və onun işinin keyfiyyətə yaxşılaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək etmişdir.

1937-ci ildə məktəb kitabxanalarının uşaq ədəbiyyatı ilə təmin olunması məqsədilə 2 milyon manat vəsait buraxıldı. İlin sonunadək məktəb kitabxanalarının sayını 3000-ə çatdırmaq və onlar 14 dildə 900.000 nüsxə kitab verilməsi nəzərdə tutulurdu.

Həmin ildə kitabxana kollektoru tərəfindən 43 rayonun məktəb kitabxanalarına 232.400 manatlıq, Bakı şəhərinin məktəb kitabxanalarına isə 147.100 manatlıq kitab göndərildi.

14 sentyabr 1938-ci ildə Azərkitab

respublikanın məktəblərinə 2300 nüsxə kitab göndərirdi.

Məktəb kitabxanalarının sayı miqdarca çoxaldı. 1935-ci ilin 1 yanvarında Azərbaycanda uşaq və məktəb kitabxanalarının sayı 212, kitab fondu isə 832744 nüsxə idisə, 1938-ci ilin 1 iyununda yalnız məktəb kitabxanalarının sayı 1628-ə, kitab fondu isə 386204 nüsxə idi. Bunlardan 43596 nüsxə kitaba malik 810 ibtidai məktəb kitabxanası, 188860 nüsxə kitaba malik 646 natamam orta məktəb kitabxanası, 153746 nüsxə kitaba malik 172 orta məktəb kitabxanası idi.

Azərnəşr Azərbaycanda 18 ildə 170 milyon tirajla 1012 adda dərs kitabı və 23 milyon 50 min tirajla 852 adda pedaqogika və metodika ədəbiyyatı buraxmışdır.

Həmin ildə uşaq və ictimai kitabxanaların sayı isə 107-dən 158-ə çatmışdır.

Lakin arxiv materialından aydın olur ki, 1938-ci ilə qədər kitabxana işinə dair heç bir vəsait nəşr edilməmişdir.

Lakin bu dövrdə də məktəb kitabxanalarının işi tələb olunan səviyyədə deyildir. Məktəb kitabxanalarının işinə rayon XMS, məktəb direktorları zəif rəhbərlik edirdilər. Yoxlamalardan aydın olur ki, bir çox rayonlar (Göyçay, Kəlbəcər, Qubadlı və s.) məktəb kitabxanasının komplektləşdirilməsi üçün Azərkitabla müqavilə bağlamamışlar. Bir çoxları isə (Cəbrayıl, Dəvəçi, Qax, Quba, Naxçıvan, Nuxa, Sabirabad, Stepanakert, Xaçmaz, Xızı, Jdanov və Yevlax) müqaviləni formal bağlamışlar. Yəni Azərkitaba heç bir qəpik dəyişməmişlər. Azərkitabın kitabxana kollektoru məktəb kitabxanalarına az kitab ayırırdı. Bundan başqa kitabxanalar hələ məfkurəcə zərərli və köhnəlmiş kitablardan təmizlənməmiş və onlar ixtisaslı kadrlarla təmin olunmamışlar. Qeyd edilən nöqsanları aradan qaldırmaq üçün 1938-ci il ərzində məktəb kitabxanalarına 279000 manat pul buraxılması nəzərdə

tutulurdu.

1937-ci ilin nəticələri araşdırılarkən məlum oldu ki, uşaq ədəbiyyatı kəmiyyət və keyfiyyət baxımından diqqətə layiqdir. Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən iş qiymətləndirilib Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının yaxşılaşdırılması üçün Azərnəşr qarşısında əməli təkliflər qoydu:

1. 1937-1938-ci ildə orijinal və qabaqcıl uşaq ədəbiyyatın nəşrinin tematik planını müəyyən etmək və yazıçılarla müqavilə bağlamaq.

2. Müttəfiq respublikalarının uşaq nəşriyyatları ilə əlaqə yaratmaq və türk dilinə tərcümə üçün ən yaxşı əsərlərin siyahısını tutmaq.

3. Folklor materialı əsasında uşaq nağıllarını, oyunlarını və nəğmələrinin və s. toplanışını təşkil etmək və bu materialları yenidən işləmək üçün yazıçılarla müqavilə bağlamaq.

4. 1937 və 1938-ci illər ərzində uşaq mütaliəsinə aid məzmunca yaxşı müxtəlif materialların nəşrini plana salmaq, həmçinin rus dilində olan əsas nəzəri materialların türk dilinə tərcüməsini təşkil etmək.

5. Uşaq ədəbiyyatının yaradılmasına elmi işçiləri, vətənpərvərləri, ölkəşünasları, mühəndisləri-neftçiləri, təbiətşünasları cəlb etmək.

6. Uşaq əsəri və bədii tərcümə üçün əmək haqqı sisteminə yenidən baxmaq, çap olunanların say vərəqindən qaçmamaq, ancaq bu əsərlərin keyfiyyət və səviyyəsini nəzərə almaq, əmək haqqının ödənilməsi hissələrlə yox, bir dəfəlik olmalı.

7. Uşaq ədəbiyyatının rəsmiləşdirilməsi və gözəlləşdirilməsi üçün xüsusi rəssamlar ayırmaq.

8. Azərbaycan yazıçılarının ən yaxşı uşaq əsərlərinin rus dilinə tərcüməsini təşkil etmək.

1937-1939-cu dərslər ilində şagirdlərdə ədəbi biliyin dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə

orta məktəbin V-VII, VIII-X siniflərində ədəbiyyat tədrisinin bir-birindən fərqli şəkildə keçirilməsi sinifdən xaric mütaliə üçün tövsiyə edilən ədəbiyyatın tərtibinə öz təsirini göstərirdi. V-VII siniflər üçün tövsiyə edilən ədəbiyyat şagirdlərin oxumaq, düzgün və bədii danışmaq, ayrı-ayrı personajları səciyyələndirmək qabiliyyətini inkişaf etdirməyə yönəldilmişdir.

Rəyçi: A. Muradov, əməkdar müəllim

İstiafdə edilmiş ədəbiyyat

1. Mehdiyev M. Azərbaycanda sovet məktəbinin tarixinə dair xülasələr. – B., 1958.

2. "Kommunist tərbiyəsi uğrunda". Jurn. B., 1932, № 9-10.

3. AzR MDTA, fond 57, siyahı 1, iş 1170, 1224, 1313, 1266.

4. Orta məktəb üçün ədəbiyyat proqramı. B., 1939.

Ю.Газыев

Об истории школьных библиотек в Азербайджане

Резюме

В статье говорится что в 1928-1940 г. сформировались рабочие режимы школьных библиотек. Было урегулировано издание методической литературы для библиотек, а также художественной литературы для детского чтения, их качество и количество повысилось.

Y.Qaziyev

From development the history of school libraries in Azerbaijan

Summary

As a result of those decisions number of school libraries and their book fund increased sufficiently (1928-1940). Work methods of school librarians were formed. Belles-lettres edition for both methodic literature and child home reading for libraries improved quantitatively and qualitatively.